

Bronisław Mikulec

Przemysł drzewny na Lubelszczyźnie w latach 1864-1914

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 5455,
399-410

1999/2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

BRONISŁAW MIKULEC

Przemysł drzewny na Lubelszczyźnie w latach 1864–1914

Industrie de bois dans la région de Lublin de 1864 à 1914

TARTAKI, GONCIARNIE I WYTWÓRNIENIE PARKIETU

Przemysł drzewny na Lubelszczyźnie reprezentowany był przez tartacznicтво, wytwórnie gontów, parkietów, ekwipaży, fabryki mebli i wyrobów drzewnych.

Do najstarszych zakładów przemysłu drzewnego na Lubelszczyźnie należały tartaki. Początkowo były to niewielkie zakłady zatrudniające od jednego do trzech robotników. Produkowały deski i materiał budowlany przeważnie na potrzeby folwarków, niekiedy również i na handel.

W roku 1867 było na Lubelszczyźnie 14 tartaków, które wyprodukowały tarcicy na ogólną wartość 67 470 rubli. Do roku 1878 liczba tartaków zwiększyła się o 114%, a wartość produkcji wzrosła o 73,3%. W następnych latach liczba tartaków utrzymała się na tym samym poziomie, rośnie natomiast ich produkcja, która w 1890 roku zwiększyła się w stosunku do 1878 roku o 65,8%. W przeciągu następnego dziesięciolecia liczba tartaków zwiększyła się do 33 zakładów, a produkcja nie tylko nie wzrosła, ale obniżyła się i nawet w 1900 roku w stosunku do 1890 była niższa o 5,1%. Najbardziej dynamiczny wzrost produkcji przemysłu tartaczego notujemy w pierwszym dwunastoleciu XX w. W okresie tym liczba tartaków wzrosła tylko o 16,7%, a wartość

produkcji zwiększyła się natomiast aż o 150,6% (tab. 1). Wydaje się jednak, że dane urzędowe o wartości produkcji tartaków są znacznie zaniżone. Według wydawnictwa *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, obroty samych tylko tartaków parowych w 1912 roku wynosiły około 727 000 rubli.¹

Podobnie sprawa wyglądała z liczbą zatrudnionych robotników w tych zakładach. Według statystyki urzędowej, w 1912 roku w tartakach wodnych i parowych Lubelszczyzny zatrudnionych było 442 robotników, a według danych cytowanego wyżej wydawnictwa w samych tartakach parowych pracowało 475 robotników.²

Niektóre tartaki na Lubelszczyźnie wyposażone były w maszyny do wyrobu gontów. Pierwszą wytwórnię gontów na tym terenie uruchomiła Ordynacja Zamojska w 1874 roku przy tartaku w Zwierzyńcu.³ Gonciarnia w ciągu roku produkowała około 360 000 sztuk gontów wartości 1880 rubli. Zakład wyposażony był w dwie maszyny do wyrobu gontów poruszane siłą wody i zatrudniał 6 robotników.⁴

W latach siedemdziesiątych XIX wieku powstały również gonciarnie parowe przy tartakach w powiatach: puławskim i tomaszowskim. W powiecie puławskim tego typu zakład został uruchomiony przez Jana Kleniewskiego w Kluczkowicach. W 1878 roku wyprodukował on 975 000 sztuk gontów wartości 3975 rubli i zatrudniał 5 robotników.⁵ W powiecie tomaszowskim parową gonciarnię we wsi Lasochy uruchomiła Ordynacja Zamojska.⁶ Zakład, obok gontów, produkował również parkiet. W 1878 roku w fabryce pracowało 25 robotników, a wartość wyprodukowanych przez nią wyrobów osiągnęła kwotę 17 900 rubli.⁷

W latach osiemdziesiątych XIX wieku Ordynacja znacznie rozbudowała gonciarnię w Zwierzyńcu. W 1885 roku zatrudnienie w zakładzie wynosiło 18 robotników, a liczba maszyn do gontów zwiększyła się do 4, z których dwie poruszane były siłą wody, a dwie za pomocą maszyny parowej.⁸

W powiecie zamojskim, we wsi Kaczorki została uruchomiona druga gonciarnia, której właścicielem był posiadacz majątku Krasnobród — Michał

¹ *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, opr. A. R. Sroka, Warszawa 1913–1914.

² Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Kancelaria Gubernatora Lubelskiego (dalej: KGL), sygn. 1913: 25 st. II; *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, opr. A. R. Sroka, Warszawa 1914.

³ APL, Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL), sygn. AI 1877: 179.

⁴ APL, RGL, sygn. AI 1877: 179.

⁵ APL, RGL, sygn. AI 1878: 186, k. 36–38.

⁶ APL, RGL, sygn. R 1878: 32.

⁷ APL, RGL, sygn. AI 1878: 186, k. 52–57.

⁸ APL, RGL, sygn. AI 1886: 135, k. 818.

Chmielewski.⁹ W 1885 roku zakład wyprodukował 600 000 sztuk gontów wartości 3500 rubli, przy zatrudnieniu 9 robotników.¹⁰

W następnych latach gonciarnie w powiecie zamojskim nadal rozbudowywały się. W 1912 roku obydwie zakłady, łącznie z tartakami, przy których pracowały, zatrudniały 64 robotników, a moc zainstalowanych w nich maszyn parowych wynosiła 260 KM.¹¹

Przy niektórych tartakach, obok gonciarni, zlokalizowane były również wytwórnie parkietów. W latach siedemdziesiątych zakłady tego typu działały przy tartaku Latoszyn w powiecie tomaszowskim i w Kluczkowicach w powiecie puławskim.¹² W 1878 roku w Latoszynie wyprodukowano parkietu na ogólną wartość 14 000 rubli.¹³

W Zwierzyńcu od 1874 roku działała fabryka parkietów, stanowiąca własność Ordynacji Zamojskiej. Był to, jak na ówczesne warunki, duży zakład, wyposażony w maszynę parową i zatrudniający w 1877 roku 48 robotników. Produkował parkiet w trzech gatunkach wartości 32 700 rubli. Drzewo do produkcji pochodziło z lasów Ordynacji. Produkowany przez fabrykę parkiet był w znacznej części sprzedawany poza granicami Królestwa Polskiego i to nie tylko w Rosji, ale również i we Francji. Zakład mieścił się w dwóch budynkach murowanych łącznie z urządzeniami, ubezpieczonych na 40 000 rubli.¹⁴ W 1882 roku liczba robotników zatrudnionych w fabryce zmniejszyła się do 21, a wartość produkcji uległa obniżeniu o 25%.¹⁵ Zakład został unieruchomiony w 1884 roku, ponieważ nie wykazano go w spisie fabryk powiatu zamojskiego w 1885 roku, nie ma go również w wykazach z lat następnych.

Od połowy lat osiemdziesiątych do końca XIX wieku brak w sprawozdaniach gubernatorów lubelskich danych o wytwórniach parkietu na Lubelszczyźnie. Wiadomo natomiast, że w całym tym okresie produkowano parkiet przy tartakach w Kaczorkach, Zwierzyńcu, Lasochach, Kluczkowicach i od 1893 roku na przedmieściu Lublina w Bronowicach.¹⁶

Od 1900 roku w sprawozdaniach gubernatorów lubelskich występuje jeden działający w powiecie puławskim zakład produkcji parkietu, który

⁹ APL, RGL, sygn. AI 1886: 135, s. 813.

¹⁰ APL, RGL, sygn. AJ 1886, s. 813.

¹¹ *Przemysł i handel...*

¹² APL, RGL, sygn. AI 1878: 32.

¹³ APL, RGL, sygn. AI 1878: 186, k. 52–57.

¹⁴ APL, RGL, sygn. AI 1878: 186, k. 54–56, 1877: 174, k. 4; Pamiatnaja kniżka lublinskoj guberni za 1877 rok, s. 91.

¹⁵ APL, RGL, sygn. 1882: 314.

¹⁶ Województwo lubelskie w 15 tomach *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego*, Lublin 1974, s. 178, 135; *Przemysł i handel...*

zatrudniał 15 robotników, a roczna wartość jego wyrobów wynosiła około 8000 rubli.¹⁷ W 1912 roku dane urzędowe wykazują 3 odrębne wytwórnie parkietu, wszystkie one były zlokalizowane w powiecie puławskim (w tym jeden zakład działał w Puławach), zatrudniały 43 robotników, a wartość ich produkcji wynosiła 20 000 rubli.¹⁸

ZAKŁADY EKWIPAŻY

Ważną pozycję w przemyśle drzewnym Lubelszczyzny zajmowały zakłady ekwipaży. W Lublinie od lat pięćdziesiątych działała fabryka powozów Józefa Przychodzkiego.¹⁹ W 1866 roku zakład zatrudniał 14 robotników i wyprodukował bryczek i różnego rodzaju powozów na ogólną wartość 3830 rubli²⁰.

W latach siedemdziesiątych powstały dwa nowe zakłady tego typu w Lublinie. W 1872 roku fabrykę ekwipaży na ul. Bernardyńskiej uruchomił Karol Rejer, a w 1875 roku na ul. Św. Ducha Michał Kopczyński. Kolejny zakład ekwipaży, którego właścicielem był Stanisław Krajewski, powstał w 1880 roku przy ul. Lubartowskiej.²¹ Po upadku przedsiębiorstwa Przychodzkiego w 1885 roku trzy fabryki: Rejera, Kopczyńskiego i Krajewskiego, zatrudniały ogółem 21 robotników i wyprodukowały bryczek i karet na ogólną wartość 10 500 rubli.²² Kopczyński oprócz zakładu w Lublinie posiadał również filię w Wilnie.²³

Do 1900 roku liczba fabryk ekwipaży wzrosła do 5, były to zakłady Stanisława Krajewskiego, Stanisława Gąsiorowskiego, Antoniego Zielińskiego (dawniej Rejera), Kazimierza Mazurkiewicza i Stanisława Wysockiego. Zatrudniały 31 robotników, a wartość ich produkcji wynosiła 11 200 rubli²⁴. W pierwszych latach XX wieku nową wytwórnię tego typu w Lublinie uruchomił Roman Rembkowski. W 1907 roku fabryki powozów w Lublinie zatrudniały 34 robotników, a wartość ich produkcji wzrosła do 15 600 rubli.²⁵ W 1912 roku na Lubelszczyźnie było 5 fabryk ekwipaży, które zatrudniały 43 robotników, a wartość ich produkcji wynosiła 13 000 rubli.²⁶

¹⁷ APL, KGL, sygn. 1901: 17, 278.

¹⁸ APL, KGL, sygn. 1913: 25 st. II.

¹⁹ APL, Akta miasta Lublina (dalej: AmL), sygn. 1277.

²⁰ APL, AmL, sygn. 1277

²¹ *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, oprac. L. Jeziorański, Warszawa 1908.

²² APL, AmL, sygn. 8998.

²³ „Kalendarz Lubelski”, 1888.

²⁴ APL, AmL, sygn. 8709, k. 144–147.

²⁵ *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, opr. A. R. Sroka, Warszawa 1910.

²⁶ *Ibid.*

FABRYKI MEBLI I WYROBÓW DRZEWNYCH

Począwszy od lat siedemdziesiątych XIX wieku wśród zakładów przemysłu drzewnego Lubelszczyzny na czołowe miejsce wysuwają się fabryki mebli giętych i wyrobów drzewnych. W 1871 roku Wojciech hrabia Poletyło w części swojego majątku założył osadę „Wojciechów”, a w niej w 1872 roku uruchomił pierwszą na Lubelszczyźnie fabrykę mebli giętych z drzewa bukowego.²⁷ Przedsiębiorstwo Poletyły składało się z dwóch zakładów, z których jeden zlokalizowany był w Warszawie na Pradze przy linii kolei terespolskiej. W Wojciechowie w giętarni wyginano drzewo bukowe na poszczególne części do mebli, które z kolei w Warszawie poddawano dalszej obróbce, politurowano i składano. W 1876 roku obydwie zakłady przeszły na własność spółki udziałowej.²⁸ W 1887 roku zakład w Wojciechowie został zniszczony przez pożar. Został on jednak w krótkim czasie odbudowany i już w roku następnym zatrudniał 180 robotników i wyprodukował części do mebli na ogólną wartość 150 000 rubli.²⁹ W następnych latach w dalszym ciągu rosła produkcja i obroty przedsiębiorstwa, co przynosiło spółce znaczne zyski. Roczne dochody brutto z 38 983 rubli w 1880 roku wzrosły do 45 148 rubli w 1882 roku.³⁰

Wyroby fabryki były wysokiej jakości, o czym świadczą medale uzyskane na wystawie w Moskwie i Rydze. W znacznej części wywożono je na rynki rosyjskie. Przedsiębiorstwo posiadało w Rosji około 360 stałych nabywców mebli. By sprostać ciąglemu wzrostowi zamówień na meble, spółka postanowiła przekształcić się w Towarzystwo Akcyjne Fabryki Mebli Giętych „Wojciechów” i dokonać dalszej rozbudowy zakładów.³¹ Kapitał akcyjny Towarzystwa wynosił 275 000 rubli i był podzielony na 550 akcji imiennych po 500 rubli każda.³²

W 1885 roku po przeniesieniu szeregu oddziałów fabryki do Warszawy, w Wojciechowie pozostały jedynie tylko giętarnia i wydział mechaniczny, w którym zatrudnionych było 60 robotników, a wartość wyprodukowanych przez fabrykę wyrobów osiągnęła kwotę 75 000 rubli. Zakład był wyposażony w maszynę parową o mocy 40 KM.³³

W latach osiemdziesiątych XIX wieku powstały dalsze fabryki mebli na Lubelszczyźnie. W 1880 roku we wsi Kąty w powiecie zamojskim zakład me-

²⁷ APL, RGL, sygn. AI 1884: 18.

²⁸ APL, RGL, sygn. AI 1884: 18.

²⁹ APL, RGL, sygn. AI 1878: 186, k. 45–46.

³⁰ APL, RGL, sygn. AI 1884: 18.

³¹ APL, RGL, sygn. AI 1884: 18.

³² *Księga Pamiątkowa Wystaw Lubelskich*, Warszawa 1902, s. 73.

³³ APL, RGL, sygn. AI 18866: 135, k. 696.

bli giętych uruchomili dwaj mieszkańcy Warszawy, Julian Urlich i technik Kazimierz Żarski. W pierwszym roku działalności zakład zatrudniał 6 robotników i produkował krzesła w cenie od 1 rubla 80 kop. do 2 rubli, sofy w cenie od 7 rubli do 18 rubli i łóżka w cenie od 10 do 20 rubli.³⁴ W 1885 roku fabryka została przeniesiona do dwupiętrowego budynku murowanego we wsi Podzamcze. W zakładzie produkowano tylko poszczególne elementy do takich wyrobów stolarskich, jak: stoły, krzesła, fotele i sofy, które z kolei przewożono do Warszawy, gdzie odbywało się montowanie gotowych mebli i ich sprzedaż³⁵. Nowy zakład został wyposażony w maszynę parową o mocy 6 KM. Części do mebli były produkowane z drzewa bukowego, które właścicielom fabryki sprzedawał hrabia Tarnowski z lasów należących do jego majątku Adamów. Już w pierwszym roku fabryka zatrudniała 50 robotników i wyprodukowała części do mebli giętych na sumę 51 150 rubli.³⁶

Druga fabryka mebli giętych w powiecie zamojskim została wybudowana w Zwierzyńcu w 1883 roku przez Ordynację Zamojską.³⁷ Dzierżawił ją i prowadził wspólnie z bratem Artur Lesl pod firmą „Fabryka Wyrobów Drzewnych w Zwierzyńcu — Bracia Lesl”. Przy fabryce był dom dla robotników. W 1885 roku zniszczony przez pożar, został przez dzierżawcę odbudowany, przy czym Ordynacja dostarczyła potrzebnych materiałów.

W 1885 roku fabryka zatrudniała 64 robotników, wśród nich 33 Polaków z Galicji.³⁸ Zakład był wyposażony w maszynę parową o mocy 26 KM. Produkował krzesła gięte po 60 kop., w 1885 roku wyprodukował 96 000 sztuk tych krzesel wartości 38 400 rubli.³⁹ Fabryka sprzedawała wyroby w różnych miastach Królestwa Polskiego. Drzewo do produkcji dostarczała dzierżawcy Ordynacja Zamojska po cenie ustalonej w umowie dzierżawnej.

W 1888 roku kolejną fabrykę mebli giętych we wsi Bondyrz uruchomił Wilhelm Gebethner z Warszawy. Fabryka specjalizowała się w produkcji mebli składanych, salonowych, mebli do ośrodków lotniskowych, dla wojska, ponadto produkowała drabiny, schody oraz różnorodne wyroby drzewne.⁴⁰

Obok wymienionych fabryk od 1884 roku działała w Zwierzyńcu fabryka wyrobów drzewnych i bryczek, założona przez Ordynację Zamojską.⁴¹ Zakład mieścił się w budynku drewnianym, produkował różnego rodzaju

³⁴ „LublińskaGubernskija Wiedomosti”, 1881, nr 24.

³⁵ APL, RGL, sygn. AI 1886: 135, k. 811.

³⁶ APL, RGL, sygn. AI 1886: 135, k. 116; AI 1886: 116.

³⁷ APL, RGL, sygn. AI 1886: 135, k. 811.

³⁸ APL, Archiwum Ordynacji Zamojskich (dalej: AOZ), sygn. 10174.

³⁹ APL, RGL, sygn. AI 1886: 135, k. 820; AI 1886: 116.

⁴⁰ APL, RGL, sygn. AI 1886: 116.

⁴¹ *Przemysł fabryczny...*, Warszawa 1910.

bryczki, wozy oraz meble domowe. W 1885 roku zatrudniał 21 robotników i wyprodukował 30 bryczek, 30 wozów i 80 sztuk różnego rodzaju mebli wartości 14 734 rubli.⁴² Wyroby sprzedawano na terenie Lubelszczyzny oraz w Warszawie.

W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku oraz w pierwszym dwunastoleciu XX wieku notujemy dalszy rozwój przemysłu meblarskiego na Lubelszczyźnie. Rozbudowana została do znacznych rozmiarów fabryka mebli giętych „Wojciechów”. W 1899 roku kapitał zakładowy Towarzystwa Akcyjnego wzrósł w stosunku do 1884 roku o 50%, to jest do 412 500 rubli, przez wypuszczenie drugiej emisji akcji.⁴³ W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku przedsiębiorstwo składało się już z kilku zakładów: fabryki i tartaku w Wojciechowie, fabryki w Warszawie, tartaku „Marysin” w Tarnawie w powiecie krasnostawskim. Zakład w Wojciechowie w 1901 roku zatrudniał 300 robotników, tartak w Tarnawatce 30, a w Tarnawie 20 robotników. W zakładzie w Warszawie pracowało natomiast 500 robotników.⁴⁴

Fabryka w Wojciechowie wyposażona była w trzy maszyny parowe o mocy 100 KM, dynamomaszynę do oświetlenia elektrycznego, posiadała również 250 specjalnych maszyn i urządzeń do obróbki drzewa. W tartaku przy fabryce znajdowało się natomiast około 200 000 różnego rodzaju form do gięcia drzewa. W maszyny parowe o mocy 30 KM wyposażone były również tartaki w Tarnawie i Tarnawatce. Roczna wartość produkcji przedsiębiorstwa wynosiła około 750 000 rubli. Wyroby sprzedawano głównie w Rosji.⁴⁵

Również dynamicznie rozwijał się zakład w Zwierzyńcu, który w 1895 roku od braci Lesl przejęli na 6 lat Stanisław Grabowski i Władysław Grosse.⁴⁶ Fabryka za produkcję mebli wysokiej jakości otrzymała na wystawie w Warszawie w 1889 roku srebrny medal, a w 1890 — złoty.⁴⁷ Spółka od 1899 roku prowadziła działalność pod firmą „Fabryka Wyrobów Drzewnych w Zwierzyńcu S. Grabowski i S-ka”. Od 1901 roku firma płaciła czynsz dzierżawny 2550 rubli, ponadto była zobowiązana do kupowania drzewa bukowego od Ordynacji po cenie 11 kopiejek za kubik.⁴⁸

⁴² APL, RGL, sygn. AI 1886: 116.

⁴³ APL, RGL, sygn. AI 1886: 135, k. 812.

⁴⁴ *Księga pamiątkowa...*, s. 73.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*, s. 73–74. Wyroby fabryki były wysokiej jakości i z powodzeniem konkurowały na rynkach z firmami zagranicznymi. Dowodem są liczne medale: srebrne: w Moskwie (1872), w Warszawie (1878), w Moskwie (1896), w Niżnym Nowogrodzie (1896), złote medale: w Warszawie (1885), w Paryżu (1890) oraz dyplomy zasługi: w Wiedniu (1873), w Warszawie (1889) i w Lublinie (1900).

⁴⁷ APL, AOZ, sygn. 10177.

⁴⁸ APL, AOZ, sygn. 10177.

W 1901 roku pożar zniszczył część budynków fabrycznych, które dzierżawcy przy pomocy Ordynacji odbudowali. Po odbudowie fabryka mieściła się w murowanym budynku krytym blachą, posiadającym oświetlenie elektryczne. Obiekt składał się z trzech części i dwóch przybudówek. W części pierwszej budynku na parterze znajdowała się dynamomaszyna, na pierwszym piętrze pomieszczenie do klejenia mebli i warsztaty mechaniczne, na drugim piętrze warsztaty mechaniczne i stolarnia, na poddaszu pomieszczenie do pakowania mebli. Część druga budynku była jednopiętrowa, na parterze znajdowała się giętnia, a na piętrze heblarnia desek, na strychu zaś magazyn gotowych mebli. Część trzecia obiektu, również jednopiętrowa, posiadała dwie przybudówki. Na parterze tej części znajdował się magazyn żelaza, rymarnia, kuźnia i dwa mieszkania dla rzemieślników, w przybudówkach zaś znajdowały się: giętnia i ślusarnia. Budowa całego obiektu kosztowała 13 212 rubli.⁴⁹

W 1906 roku fabryka zatrudniała 280 robotników i produkowała meble gięte, laski spacerowe i do parasoli, piórniki, piki dla wojska oraz szereg drobnych wyrobów z drzewa krajowego i zagranicznego ogólnej wartości 25 000 rubli. Zakład wyposażony był w maszynę parową o mocy 135 KM.⁵⁰

Ordynacja w 1906 roku nie dotrzymała umowy na dostawę drewna do fabryki, stąd spółka miała trudności w zgromadzeniu odpowiedniej ilości surowca do produkcji mebli. Stanisław Grabowski pisał w tym samym roku do plenipotenta generalnego Ordynacji:

„Zarząd Ordynacji odmówił wydania drzewa bukowego na potrzeby fabryki, przeto nie mając podstaw bytu, postanowiłem fabrykę zlikwidować i dlatego budynków dzierżawnych dalej używać nie mogę i kontraktu na dalsze 12 lat nie odnowię. Skutkiem niewydania przez zarząd Ordynacji drzewa bukowego czyniłem wszelkie starania, aby sprowadzić z lasów okolicznych taką ilość drzewa, by tym sposobem dać choć skromny zarobek robociznie fabrycznej i uchronić od ciężkich warunków nadchodzącej zimy. Pomimo nadzwyczajnych wysiłków to się nie udało, przeto zmuszony zostałem zwolnić z dniem 1 grudnia 1906 r. wszystkich robotników fabrycznych z zajmowanych obowiązków.”⁵¹

Ostatecznie fabryka przestała produkować od 22 kwietnia 1906 roku.⁵²

Upadła fabryka mebli giętych w Zwierzyńcu, dzierżawiona przez Stanisława Grabowskiego i S-kę, utrzymał się natomiast drugi zakład wyrobów drzewnych, należący do Ordynacji. Była to dawna fabryka bryczek i wyrobów stolarskich. Zakład w 1906 roku zatrudniał około 60 robotników i posia-

⁴⁹ APL, AOZ, sygn. 10177.

⁵⁰ APL, AOZ, sygn. 10180.

⁵¹ *Przemysł fabryczny...*, Warszawa 1910.

⁵² APL, AOZ, sygn. 10177.

dał maszynę parową o mocy 40 KM.⁵³ Produkował meble składane dębowe i bukowe, meble do restauracji, mleczarni, łóżka polowe dla wojska, drabinki do sklepów, meble gięte wiedeńskie, meble szkolne, bryczki węgierskie, sanie wołyńskie, różną galanterię drzewną oraz prowadził roboty budowlane. Fabryka posiadała własny skład mebli w Warszawie na ul. Senatorskiej.⁵⁴ W dalszym ciągu była czynna fabryka Wilhelma Gebethnera w Bondyrzu, zatrudniająca w 1906 roku 63 robotników.⁵⁵

W latach dziewięćdziesiątych Bolesław Margules uruchomił zakład produkcji mebli przy własnym tartaku we wsi Żukowie w powiecie tomaszowskim. Po śmierci Margulesa obydwa zakłady przeszły na własność spółki, w skład której wchodził jego sukcesorowie i Ludwik Lewin. Na początku XX wieku fabryka zatrudniała od 20 do 30 robotników.⁵⁶

W Lublinie od 1904 roku fabrykę mebli prowadził Antoni Malinowski. W 1912 roku pracowało w niej 30 robotników, a roczne jej obroty wynosiły około 25 000 rubli.⁵⁷

Od 1907 roku była czynna również fabryka mebli w Chełmie, prowadzona przez braci Zipser i S-kę. Produkowała meble gięte bukowe. W 1912 roku zatrudniała 120 robotników, a roczne jej obroty sięgały około 120 000 rubli.⁵⁸ Zakład wyposażony był w maszynę parową o mocy 50 KM.⁵⁹

Według danych urzędowych, w 1912 roku na Lubelszczyźnie było 12 fabryk mebli i wyrobów drzewnych. Wśród tych przedsiębiorstw były: 3 fabryki mebli giętych oraz 9 zakładów, które obok różnych wyrobów drzewnych produkowały również meble. Zakłady te zatrudniały 228 robotników, wartość ich produkcji wynosiła 104 420 rubli.⁶⁰ Należy jednak zaznaczyć, że dane te w porównaniu do informacji zawartych w wydawnictwie *Przemysł i handel Królestwa Polskiego* są znacznie zaniżone.

Z przemysłem drzewnym na Lubelszczyźnie związane były również koszykarnie. Zakłady tego typu działały w powiatach: zamojskim i puławskim. Koszykarnie, obok koszyków i galanterii koszykarskiej, produkowały również meble. W powiecie zamojskim koszykarnia znajdowała się w Zwierzyncu i była własnością Ordynacji Zamojskiej. W 1907 roku pracowało w niej 10 robotników.⁶¹ W powiecie puławskim tego typu zakład znajdował się w Kluczkowicach, w dobrach Jana Kleniewskiego.

⁵³ APL, AOZ, sygn. 10177.

⁵⁴ APL, AOZ, sygn. 10177.

⁵⁵ *Przemysł fabryczny...*, Warszawa 1908.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Przemysł fabryczny...*, Warszawa 1910.

⁵⁸ APL, AmL, sygn. 9007.

⁵⁹ *Przemysł i handel...*, Warszawa 1914.

⁶⁰ APL, KGL, sygn. 1913: 25 st. II.

⁶¹ *Przemysł fabryczny...*, Warszawa 1908.

Tab. 1. Przemysł drzewny na Lubelszczyźnie w latach 1878–1912
Industrie de bois dans la région de Lublin de 1878 à 1912

Rok	Tartaki i gonciarnie		Fabryki mebli		Wytwórnice parkietu		Zakłady			
	Liczba zakładów	Wartość produkcji (rb.)	Liczba zakładów	Wartość produkcji (rb.)	Liczba zakładów	Wartość produkcji (rb.)	ekwipaży		wyrobów drzewnych	
							Liczba zakładów	Wartość produkcji (rb.)	Liczba zakładów	Wartość produkcji (rb.)
1878	34	141 484	1	150 000	1	32 700*	—	—	—	—
1880	56	196 009	2	200 000	1	32 900	3	9400	3	15 943
1890	30	234 652	3	250 000	—	—	4	7780	5	12 300
1900	33	222 718	3	260 800	1	8000	5	11 200	7	11 420
1912	38	558 228	12	104 420	3	20 000	5	13 000	11	63 900

Źródło: APL, RGL, sygn. 1878: 186, k. 25–54; APL, KGL, sygn. 1879: 163, k. 26, 63, 90; APL, KGL, sygn. 1881: 13, k. 13, 38, 86, 221; APL, KGL, sygn. 1891: 25; APL, KGL, sygn. 1901: 17, 298; APL, KGL, sygn. 1913: 25a st. II; CGIAL, f. 1284, op. 69, d. 205; op. 223, d. 163; op. 194, d. 104; op. 69, d. 190.

* Dane samodzielnego zakładu produkcji parkietu.

POSTĘP TECHNICZNY

Przemysł tartaczny na Lubelszczyźnie zaspokajał miejscowe potrzeby i rozwijał się w formie drobnych zakładów. Były to przeważnie niewielkie jednotrakowe tartaki wykorzystujące siłę wodną.

Wyrazem postępu w tej branży przemysłu drzewnego było powstawanie tartaków parowych. W 1867 roku były trzy zakłady tego typu, z których do największych zaliczał się tartak Konstantego Brzezińskiego w Bełżycach w powiecie lubelskim. Wyposażony był w maszynę parową o mocy 12 KM, zatrudniał 17 robotników, a roczna wartość jego produkcji wynosiła 36 000 rubli⁶². Drugi zakład tego typu znajdował się w Cycowie w powiecie chełmskim. Należał do ziemianina Lucjana Tymienieckiego, był wyposażony w maszynę parową o mocy 10 KM, zatrudniał 5 robotników i rocznie produkował tarcicę na ogólną wartość 15 000 rubli. Trzeci tartak parowy na Lubelszczyźnie uruchomił Walerian hrabia Dzieduszycki we wsi Tarnawatka w powiecie tomaszowskim. Był to stosunkowo niewielki zakład, zatrudniał tylko 3 robotników, wyposażony był w maszynę parową o mocy 8 KM, a roczna wartość jego produkcji wynosiła 600 rubli.⁶³ W 1867 roku trzy tartaki parowe stanowiące 21,4% ogólnej liczby tartaków Lubelszczyzny zatrudniały 37,5% robotników oraz wytwarzały 76,5% globalnej wartości produkcji.⁶⁴

Do 1885 roku liczba tartaków parowych wzrosła do pięciu, z których jeden działał od końca lat sześćdziesiątych XIX wieku, dwa powstały w latach siedemdziesiątych, a dwa następne na początku lat osiemdziesiątych.⁶⁵ Tartak w Skrzypnym Ostrowie produkował deski sosnowe oraz materiał na meble gięte z drzewa bukowego, które sprzedawał fabryce mebli „Wojciechów”. Zakład dzierżawił Żyd Izaak Nojman.⁶⁶ Z pozostałych czterech zakładów dwa znajdowały się w powiecie zamojskim (w Ludwinowie i Nasutowie), jeden w powiecie chełmskim (w Mogielnicy).⁶⁷ Największym zakładem był tartak w Nasutowie, należący do Ordynacji Zamojskiej, posiadał maszynę parową o mocy 24 KM, zatrudniał 8 robotników i w 1885 roku wyprodukował deski na ogólną wartość 10 000 rubli.⁶⁸

Znaczny wzrost liczby tartaków parowych na Lubelszczyźnie notujemy dopiero w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku oraz w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku. W 1912 roku na Lubelszczyźnie było 14 tego typu zakła-

⁶² APL, RGL, sygn. AI 1886: 113, k. 222.

⁶³ APL, RGL, sygn. AI 1886: 113, k. 314, 31.

⁶⁴ APL, RGL, sygn. AI 1886: 113, k. 19–31, 171–221, 220–250.

⁶⁵ APL, RGL, sygn. AI 1886: 113, k. 472, 861.

⁶⁶ APL, RGL, sygn. AI 1886: 113, k. 401.

⁶⁷ APL, RGL, sygn. AI 1886: 113, k. 472, 861, 813.

⁶⁸ APL, RGL, sygn. AI 1886: 113, k. 861.

dów, z których 4 (28,6%) powstały w latach osiemdziesiątych XIX wieku, 7 (70%) w latach dziewięćdziesiątych i 3 (21,4%) w pierwszych latach XX wieku⁶⁹. Były to już stosunkowo duże zakłady. Niektóre z nich, jak np. w Chełmie i w Bronowicach pod Lublinem, były własnością spółek (tartak w Chełmie był prowadzony przez Zipsera i S-kę, a w Bronowicach przez E. Habera i B. Głowińskiego)⁷⁰. Tartak w Chełmie uruchomiony w 1907 roku przez Bronisława Zipsera i S-kę zatrudniał około 150 robotników i dysponował maszyną parową o mocy 50 KM, a jego roczne obroty wynosiły około 120 000 rubli⁷¹. Tartak w Skrzypnym Ostrowie, należący do Tyszkiewiczów, zatrudniał około 55 robotników i był wyposażony w maszynę parową o mocy 40 KM⁷². W 1912 roku w jednym tartaku parowym pracowało przeciętnie około 34 robotników, czyli w porównaniu do 1885 roku więcej o 325%, a moc zainstalowanych w nich maszyn parowych wynosiła 48 KM, co w porównaniu do 1885 roku stanowiło wzrost o 269%⁷³. W 1912 roku ogólna moc maszyn parowych zainstalowanych w tej branży przemysłu drzewnego wynosiła 681 KM, co w porównaniu do 1885 roku stanowiło wzrost o 932%.⁷⁴

Gonciarnie na Lubelszczyźnie występowały przy tartakach lub jako samodzielne zakłady. Te drugie powstają od lat siedemdziesiątych XIX wieku, dysponują maszynami parowymi i należą do znacznie większych zakładów przemysłu drzewnego na Lubelszczyźnie, chociaż do końca omawianego okresu nie rozwinęły się do rozmiarów wielkoprzemysłowych.

Odmienne od poprzednich branż rozwinęło się meblarstwo. Zakłady tej branży przemysłu drzewnego od samego początku mają charakter przemysłowy. Pierwszym z nich była fabryka mebli giętych i zwykłych „Wojciechów” w powiecie lubartowskim. Zakład ciągle rozbudowywał się i modernizował, a na początku XX wieku zatrudniał we wszystkich swoich oddziałach (w Wojciechowie i w Warszawie) około 900 robotników. Znaczną część swojej produkcji wywoził do Rosji.

Przemysłowy charakter miały również pozostałe fabryki mebli: w Zwierzynku, Bondyrzu, Żukowie, Lublinie i w Chełmie. Najbardziej intensywny rozwój tej branży przemysłu drzewnego przypada na lata dziewięćdziesiąte XIX i pierwsze dwunastolecie XX wieku.

⁶⁹ *Przemysł i handel...*, Warszawa 1914.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Ibid.*

⁷² *Ibid.*

⁷³ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne w Petersburgu (dalej: SPAHP), f. 1284, op. 69, d. 205; APL, KGL, sygn. 1913: 25 st II.

⁷⁴ *Przemysł i handel...*, Warszawa 1914.